

โครงข่ายทางสังคมกับการเคลื่อนย้ายไปรับจ้างทำนา และทำงานร้านอาหาร
ในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้

Social Network and Migration to Work in Paddy Rice Farming and Food Shops in Malaysia of People
in Southern Border Provinces

นิสากร กล้านรงค์ ศิริรัตน์ ลินประจักษ์ผล ศุภรัตน์ พินสุวรรณ
หน่วยวิจัยการศึกษาการย้ายถิ่นข้ามแดน มหาวิทยาลัยทักษิณ
140 ถนนกาญจนวนิช ตำบลเขารูปช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 90000
โทรศัพท์: 074 311885 -7 ต่อ 1501 E-mail: jklnarong@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษา โครงข่ายทางสังคมกับการเคลื่อนย้ายไปรับจ้างทำนา และทำงานร้านอาหารในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อ ศึกษาการกำเนิด การขยายตัว และบทบาทของโครงข่ายทางสังคมของผู้เคลื่อนย้ายแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อการเคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศมาเลเซีย เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ โดยเก็บข้อมูลในชุมชนปลายทางในประเทศมาเลเซีย กลุ่มประชากรที่ศึกษา คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล) ที่ย้ายถิ่นไปทำงานในประเทศมาเลเซีย การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นลักษณะการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยการพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า การกำเนิด และการขยายตัวของโครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นเข้าไปรับจ้างทำนา และทำงานร้านอาหาร เกิดจากการมีเครือญาติในประเทศมาเลเซีย และลักษณะที่คล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมของผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้กับประชาชนของประเทศมาเลเซีย โดยเฉพาะการพูดภาษามลายู และการนับถือศาสนาอิสลาม ทำให้ผู้ย้ายถิ่นไม่มีปัญหาในการติดต่อหางานทำ และทำให้ได้งานทำ และความสัมพันธ์จากการแต่งงานกับชาวมาเลเซีย ทำให้โครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นมีความซับซ้อน และขยายกว้างออกไป บทบาทต่อการย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ในขั้นตอนก่อนการย้ายถิ่น โครงข่ายทางสังคมทั้งในชุมชนต้นทางและปลายทางทำหน้าที่ ให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับงาน และช่วยให้ได้งานทำ ขั้นตอนระหว่างการย้ายถิ่น ทำหน้าที่เป็นผู้ร่วมเดินทางในการย้ายถิ่น ส่วนขั้นตอนหลังการย้ายถิ่นทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือเกี่ยวกับที่พักอาศัย อาหาร และการรักษาพยาบาล

อย่างไรก็ตาม ผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ทำงานร้านอาหารส่วนใหญ่ ทำงานโดยไม่มีใบอนุญาตทำงาน เสี่ยงต่อถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่ของประเทศมาเลเซีย หน่วยงานของรัฐบาลไทยควรจะต้องเข้ามาแก้ปัญหาในการแก้ปัญหาให้ผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ให้ทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อลดปัญหาที่จะเกิดกับผู้ย้ายถิ่น

คำสำคัญ: โครงข่ายทางสังคม การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประเทศมาเลเซีย

border provinces involving people who migrate to work in Malaysia and also explore the roles of those peoples' social networks regarding migration to work in Malaysia. Data were collected by interviewing using a questionnaire. The study was conducted in destination areas in four northern states of Malaysia. The population sample was people who live in the southern border provinces of Thailand, namely Songkhla, Pattani, Yala, Narathiwat and Satun and who migrated to work in Malaysia.

This study finds that the origin of the social networks of migrants who went to work in paddy rice farming and in food shops arose from links with kin in Malaysia and also the cultural similarity of the migrants and the people in Malaysia who both speak Malayu and believe Islam. Beyond this, marital relations with Malaysian citizens make the social networking of migrants larger and more complex. The roles of social networks have influence on the three stages of migration: pre-migration, the act of migration, and post migration. In pre-migration, social networks both at the origin and the destination areas, are sources of information about work positions in Malaysia and also provide help in getting jobs. In the act of migration stage, social networks help by ensuring that the movers get to the job site in Malaysia. For the post migration stage in destination areas, social networks help provide accommodation and food as well as medical care for migrants.

Migrants who work in food shops mostly are working in Malaysia without work permit which is a violation of Malaysian law. They are at risk of arrest by the police in Malaysia. The pertinent agencies of the Thai Government should help solve this problem in cooperation with the Malaysian Government.

Keywords: social network, International labour migration, southern border provinces, Malaysia

Abstract

The objectives of this study are to study the origins and expansion of social networks in the southern

1. บทนำ

การเดินทางไปทำงานในต่างประเทศของแรงงานไทยในระยะแรก ก่อนปี พ.ศ.2516 ผู้ที่เดินทางไปทำงานในต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความสามารถในสาขาวิชาชีพเฉพาะ เช่น แพทย์ พยาบาล วิศวกรและช่างฝีมือ ประเทศที่ไปทำงานได้แก่ สหรัฐอเมริกา และแถบยุโรป เช่น ประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ พ.ศ. 2516 การเดินทางไปทำงานในต่างประเทศของคนงานไทยเริ่มมีการเดินทางไปทำงานโดยผ่านการอนุญาตจากกรมแรงงาน โดยในปี พ.ศ. 2516 กรมแรงงานอนุญาตให้จัดส่งคนงานไปทำงานในประเทศอังกฤษ 293 คน ปี พ.ศ.2518 มีคนไทยไปทำงานในตะวันออกกลางจำนวน 984 คน ในปีต่อ ๆ มา จำนวนคนงานได้เพิ่มมากขึ้นและเข้าไปทำงานในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ (นิสกร วิทย์ปริชากุล, 2533) ประมาณ พ.ศ.2535 แรงงานไทยได้เปลี่ยนชุมชนปลายทางที่เข้าไปรับจ้างทำงานจากการเดินทางไปทำงานในประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกกลางเป็นการเดินทางไปทำงานในประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ประเทศ ฮองกง ญี่ปุ่น ไต้หวัน สิงคโปร์ และ มาเลเซีย (Chantavanich and Germershausen, 2000)

ข้อมูลของศูนย์บริการการไปทำงานต่างประเทศ สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ กรมจัดหางาน แสดง จำนวนคนงานที่ขออนุญาตจัดส่งไปทำงานต่างประเทศ จำแนกตามภูมิภาคของประเทศไทย แสดงให้เห็นว่า แรงงานไทยที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศจากภาคใต้มีจำนวนน้อยที่สุด ใน พ.ศ. 2550 มีจำนวนเพียง 2,990 คน (ร้อยละ 1.8) ถ้าพิจารณาจำนวนแรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศจากจังหวัด ปัตตานี ยะลา สตูลและนราธิวาส มีจำนวน 104 คน 90คน 71คน และ 62 คน ตามลำดับ (นิสกร กล้าณรงค์ และ คณะ, 2554) ข้อมูลของกรมจัดหางานแสดงให้เห็นว่ามีจำนวนแรงงานที่ย้ายถิ่นระหว่างประเทศจากจังหวัดชายแดนภาคใต้น้อยมาก แต่ความจริง มีแรงงานจำนวนมากจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เดินทางไปทำงานในประเทศมาเลเซีย แรงงานส่วนใหญ่จะเดินทางไปทำงานด้วยตนเองตามการชักชวนของญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง ไม่นิยมใช้บริการของกรมจัดหางาน หรือบริษัทจัดหางาน (ดวงพร เวทยานุกุล, 2545) คนงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ใช้ใบผ่านแดน (Border pass) ซึ่งเป็นเอกสารที่ทางราชการออกให้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณชายแดนไทย-มาเลเซียในการเดินทางเข้าออกระหว่างประเทศ เพื่อไปเยี่ยมญาติ หรือท่องเที่ยว แต่เมื่อเข้าไปในประเทศมาเลเซียแล้ว จะทำงานโดยไม่มีเอกสารการจ้างงาน และใบอนุญาตทำงาน (สมคิด เพชรประสมกุล, 2545)

มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นบทบาทที่สำคัญของเครือข่ายทางสังคมในการเคลื่อนย้ายแรงงานของประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ไปทำงานในประเทศมาเลเซีย (สุชาติ ทวีสิทธิ์, 2529; นิสกร วิทย์ปริชากุล, 2533; เกษม ประสมพงศ์ และอารีย์ สองเมือง, 2533; อรุณ ชัยญาณ, 2545, Klanarong,2003) ซึ่งการศึกษาที่ผ่านมา จะ

เก็บข้อมูลในชุมชนต้นทางเท่านั้น การศึกษานี้ต้องการขยายและเน้นให้เห็นความสำคัญของเครือข่ายทางสังคมทั้งในชุมชนต้นทาง และชุมชนปลายทาง โดยเดินทางเข้าไปเก็บข้อมูลแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่กำลังทำงานอยู่ในชุมชนปลายทางในประเทศมาเลเซีย ทั้งนี้เพื่อศึกษาว่าเครือข่ายทางสังคมกำเนิดและขยายตัวอย่างไร และเครือข่ายทางสังคมมีบทบาทในการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างไร

2. วัตถุประสงค์

2.1. ศึกษาการกำเนิดและการขยายตัวของเครือข่ายทางสังคมในการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้

2.2 ศึกษาบทบาทของเครือข่ายทางสังคมของผู้เคลื่อนย้ายแรงงานทั้งในชุมชนต้นทางและชุมชนปลายทาง

3. แนวคิด และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แต่เดิมแบบจำลองเพื่อการพรรณนา อธิบาย หรือทำนายการย้ายถิ่นในสังคมของประเทศกำลังพัฒนาเน้นปัจจัยทางเศรษฐกิจว่าเป็นสาเหตุของการเคลื่อนย้าย ส่วนปัจจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรมนั้นได้รับการพิจารณาไม่มากนัก ทั้งนี้แนวความคิดหลักในการศึกษาการเคลื่อนย้ายส่วนใหญ่จะพิจารณาถึงปัจจัยผลักดันและดึงดูด (Push and Pull Factors) ว่ามีอิทธิพลอย่างมากในการย้ายถิ่น อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและในส่วนของพฤติกรรมการตัดสินใจย้ายถิ่นนั้นก็มีความซับซ้อนเช่นกัน ดังนั้นการนำเอาปัจจัยผลักดันของชุมชนต้นทางและปัจจัยดึงดูดทางชุมชนปลายทางมาอธิบายจึงไม่สามารถก่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ได้ดี

ด้วยความตระหนักถึงข้อบกพร่องของการใช้แบบจำลองดังเดิมดังกล่าว การศึกษาการเคลื่อนย้ายแรงงานในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกได้ให้ความสนใจต่อบทบาทของปัจจัยทางสังคม คือ เครือข่ายทางสังคมของแรงงาน ทั้งนี้เพราะมีแนวความคิดว่าเครือข่ายทางสังคมมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการเคลื่อนย้ายแรงงาน (สุภางค์ จันทวนิช และคณะ, 2542; Boyd, 1989; Mantra, 1998; Klanarong, 2003; Rainer and Siedler, 2009; Anjos and Campos, 2010; Chen et.al, 2010; Curran and Saguy, 2011; Toro-Morn, 2011)

การเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างประเทศ ไม่จำเป็นที่ผู้เคลื่อนย้ายแรงงานต้องตัดขาด หรือถูกตัดขาดจากชุมชนต้นทางโดยสิ้นเชิง พวกเขาอาจยังมีความผูกพันและรักษาความสัมพันธ์ไว้ได้ โดยการติดต่อกับชุมชนต้นทางทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการไปมาหาสู่หรือเยี่ยมเยือน การส่งจดหมาย สินค้า สิ่งของ หรือเงินกลับมายังชุมชนต้นทาง การติดต่อที่มีอยู่อย่างสม่ำเสมอนี้ทำให้เครือข่ายทางสังคมในหมู่บ้านของพวกเขายังคงอยู่ เวลาเดียวกันเครือข่ายทางสังคมของพวกเขา ก็ขยายเข้าสู่ชุมชนปลายทาง ก่อให้เกิดเครือข่ายทางสังคมที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนต้นทางและชุมชนปลายทาง การที่มีเครือข่ายทางสังคมเชื่อมโยงระหว่างสองพื้นที่นี้ เป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการเคลื่อนย้ายแรงงาน (นิสกร วิทย์ปริชากุล, 2533; Mantra, 1998)

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลมีต่อผู้อื่นอาจจะมองว่าเป็นโครงข่ายทางสังคมอย่างหนึ่ง โครงข่ายทางสังคมอาจเทียบได้กับจุดต่าง ๆ ที่ถูกเชื่อมโยงโดยเส้นตรงหลาย ๆ เส้น จุดคือ บุคคลหรือชุมชน และเส้นตรงคือ ความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้น โดยที่บุคคลแต่ละคนเปรียบเหมือนจุดศูนย์กลางที่มีสายสัมพันธ์ต่าง ๆ กับจุดหรือบุคคลอื่น และบุคคลเหล่านั้นบางคนก็อาจมีสายสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ซึ่งบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางไม่รู้จัก (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2526) ดังนั้น การศึกษาโครงข่ายทางสังคมจะต้องเริ่มที่บุคคลหนึ่งทีถือว่เป็นจุดกลางและดูว่า บุคคลนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับใครบ้าง และพวกเขาเหล่านั้นมีการติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างไร

มีการศึกษาในหลายภูมิภาคของโลกที่แสดงให้เห็นการกำเนิดของโครงข่ายทางสังคมของผู้เคลื่อนย้ายแรงงาน การขยายตัวโดยการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการพัฒนาความสัมพันธ์ และเกิดลูกโซ่ของการย้ายถิ่น ที่พบว่าผู้ย้ายถิ่นจากชุมชนต้นทางเดียวกันจะกระจุกตัวอยู่ในชุมชนปลายทางเดียวกัน และทำงานในลักษณะเดียวกัน และการย้ายถิ่นจากชุมชนนั้นจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องภายใต้การได้รับประโยชน์จากการมีโครงข่ายทางสังคมทั้งในชุมชนต้นทางและชุมชนปลายทาง

การศึกษา ของ Toro-Morn (2011) “ Women and Migration: Effects of Industrialization, Postindustrial Economies, Family and Social Networks, Changes in Gender Roles” พบว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รูปแบบการย้ายถิ่นของชาวละตินไม่ใช่มีเพียงการย้ายถิ่นของผู้ชาย แต่ มีการเคลื่อนย้ายของแรงงานสตรีไปรับจ้างทำงานบ้านในประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา และประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ซึ่งมีทั้งจากครอบครัวที่ยากจน ชนชั้นกลาง และผู้ที่มีการศึกษาสูง มีการย้ายถิ่นในลักษณะที่ถูกต้องการตามกฎหมาย และไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ความจริง ผู้หญิงละตินเหล่านี้ไม่ใช่ผู้เคลื่อนย้ายใหม่ที่เข้าสู่กระบวนการของการย้ายถิ่น นักประวัติศาสตร์ได้มีการบันทึกว่า ผู้หญิงพื้นเมืองจากละตินถูกบังคับให้ย้ายถิ่นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการล่าอาณานิคมของสเปน และในช่วงศตวรรษที่19 และต้นศตวรรษที่20 ละตินอเมริกา และ แคริเบียนในฐานะอาณานิคมของสหรัฐอเมริกาก็มีการเคลื่อนย้ายของผู้หญิงทั้งการย้ายถิ่นภายในประเทศ ย้ายถิ่นภายในภูมิภาค และย้ายถิ่นระหว่างประเทศเพื่อเป็นแรงงาน นอกจากนี้การพัฒนาอุตสาหกรรม ในละตินอเมริกา และแคริเบียน ทำให้ผู้หญิงเข้าสู่ระบบแรงงานรับจ้างจำนวนมาก แรงงานสตรีโดยเฉพาะลูกสาวจากครอบครัวที่ยากจนในชนบทจะถูกส่งให้เข้ามาทำงานในเมือง เพื่อลดภาระของครอบครัวและบางส่วนก็เดินทางไปทำงานในประเทศสหรัฐอเมริกา ลูกสาวที่เคลื่อนย้ายแรงงานหรือแม้แต่ภายหลังแต่งงานแล้วยังคงมีการติดต่อกับครอบครัวในชนบทโดยโครงข่ายทางวัฒนธรรม เพื่อรักษาค่านิยมชนบทธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมไว้ ซึ่งภายหลังได้กลายเป็นโครงข่ายทางสังคมในการเคลื่อนย้ายของลูกชาย แม่ และพ่อไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา

Mantra (1998) ศึกษา โครงข่ายทางสังคมของแรงงานย้ายถิ่นชาวอินโดนีเซียที่เข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซีย จาก พื้นที่ศึกษา 3 บริเวณ ได้แก่ 1) East Flores 2) West Lombok และ 3) Bawean Island พบว่าโครงข่ายทางสังคม ของผู้ย้ายถิ่น จาก East Flores และ West Lombok มีกำเนิดในช่วงหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ทหารญี่ปุ่นรวบรวมชาวอินโดนีเซียบางส่วนจาก East Flores ไปยังรัฐซาบารห์ ก่อนจะกลับประเทศญี่ปุ่น ทหารญี่ปุ่นได้ทั้งชาวอินโดนีเซียไว้ที่ซาบารห์ หลังจากนั้น ก็มีกระบวนการย้ายถิ่นที่

ต่อเนื่องจากพื้นที่ของ East Flores สู่ซาบารห์ ปัจจุบัน มีชาวอินโดนีเซียจำนวนมากย้ายถิ่นจาก East Flores ที่อาศัยอยู่ในซาบารห์ และเป็นเรื่องปกติที่ผู้ย้ายถิ่นจะมาจากพื้นที่เดียวกันมาตั้งถิ่นฐานในทำเลที่เฉพาะในรัฐซาบารห์

ส่วนการกำเนิดโครงข่ายทางสังคมของผู้คนจาก Bawean Island สืบเนื่องจาก ประชากรมุสลิมจากเกาะ Bawean ในช่วงเวลาไปประกอบพิธีฮัจย์ที่เมกกะ ปกติจะใช้เส้นทาง สิงคโปร์ –มาเลเซีย –เมกกะ ก่อนจะเดินทางไปเมกกะส่วนใหญ่พวกเขาจะทำงานในสิงคโปร์หรือมาเลเซียเพื่อเก็บเงินเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับเดินทางไปประกอบพิธีทางศาสนา และหลังจากกลับจากเมกกะบางส่วนของผู้ที่ไปแสวงบุญได้ตั้งถิ่นฐานที่สิงคโปร์และมาเลเซีย ปัจจุบันมีผู้ตั้งถิ่นฐานจำนวนมากจาก เกาะ Bawean ในสองประเทศนี้ ซึ่งเหมือนกับกรณีของ ผู้ย้ายถิ่นจาก East Flores ในซาบารห์ ผู้ย้ายถิ่นชาว Bawean ในสิงคโปร์และมาเลเซียยังคงมีการติดต่อกับญาติของพวกเขาที่ยังอาศัยอยู่ในBawean การติดต่อนี้ก่อให้เกิดลูกโซ่ของการย้ายถิ่นซึ่งเป็นพื้นฐานให้เกิดการเพิ่มขึ้นของการเคลื่อนไหของของผู้ย้ายถิ่นจาก Baweanสู่สิงคโปร์และมาเลเซีย การมีระบบโครงข่ายการย้ายถิ่นระหว่างแรงงานย้ายถิ่นชาวอินโดนีเซีย ในมาเลเซีย และ ประชาชนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนต้นทางจึงทำให้การเคลื่อนไหของแรงงานย้ายถิ่นจากอินโดนีเซียสู่มาเลเซียง่ายขึ้น นอกจากนั้น ยังมีช่องทางอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นมาซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาการของการคมนาคมและการสื่อสารในสองประเทศนี้ซึ่งทำให้ระยะทางระหว่างสองประเทศยังสั้นกว่าความเป็นจริง

การกำเนิดและการขยายตัวของโครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวสู่ประเทศไทย ก็มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับกรณีของผู้ย้ายถิ่นจากอินโดนีเซียสู่ประเทศมาเลเซีย ประชาชนจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดสะหวันเขต ของ ส.ป.ป. ลาว มีกระบวนการอพยพของประชาชนเข้าสู่ประเทศไทยเรื่อยมานับตั้งแต่ยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้อพยพบางส่วนสามารถเดินทางไปยังประเทศที่สามได้ บางส่วนก็ตกค้างและอาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ภายหลังการเปิดประเทศของ ส.ป.ป. ลาว คนที่ตกค้างในประเทศไทยบางส่วนก็กลับมาเยี่ยมบ้าน และได้กลายเป็นสายใยชักนำคนในหมู่บ้านที่เป็นเครือญาติให้อพยพมาขายแรงงานในประเทศไทย และเมื่อชุมชนเห็นผู้ที่ไปทำงานกลับมามีความสามารถในการจับจ่าย และยกระดับการบริโภคมากขึ้น ได้สร้างกระแสความสนใจให้คนอื่น ๆ ในชุมชน และเริ่มมีการอพยพมากขึ้นตามลำดับ ต่อมาเมื่อเครือข่ายคนกลางจัดหางานเพื่อสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้นี้ยังเริ่มมีขบวนการและการค้ามนุษย์ที่แฝงมาในลักษณะของนายหน้าหาคนงานมาหลอกลวงชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงวัยรุ่นให้ไปทำงาน และถูกขายเป็นโสเภณีจำนวนมาก (ณรงค์ศักดิ์ ชัยราช, 2552)

4. วิธีดำเนินงาน

4.1 ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

ข้อมูลในการศึกษานี้ ใช้ทั้งข้อมูลทุติยภูมิ และ ข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผู้เคลื่อนย้ายแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งสถิติจำนวนผู้ขอใบผ่านแดน (Border Pass) และรายงานการวิจัย เอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ และบทความที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายแรงงานของประชาชนจากจังหวัดชายแดน

ภาคใต้เข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซียจากแหล่งต่าง ๆ เช่น กรม
 จัดหางาน สำนักงานแรงงานจังหวัด เป็นต้น

ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการกำเนิด การขยายตัว
 และ บทบาทของโครงข่ายทางสังคมของผู้เคลื่อนย้ายแรงงานเข้าไป
 ทำงานในประเทศมาเลเซีย ซึ่งแหล่งข้อมูลมาจาก 2 แหล่ง

แหล่งที่หนึ่ง คือ นายจ้าง ผู้สูงอายุ หรือผู้ที่มีความรู้และ
 สามารถให้ข้อมูลได้ในชุมชนปลายทางในประเทศมาเลเซีย

แหล่งที่สอง คือ แรงงานที่ยังคงเคลื่อนย้ายไปทำงานใน
 ประเทศมาเลเซีย ในรัฐทางตอนเหนือที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศ
 ไทย ได้แก่ รัฐปะลิส เกดะห์ เปเร และ กลันตัน

4.2 ประชากร และกลุ่มประชากรที่ศึกษา

ประชากรในการศึกษานี้ คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัด
 ชายแดนภาคใต้ (สงขลา ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล) ที่
 เคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศมาเลเซีย ในการศึกษาครั้งนี้ เลือก
 ศึกษาเฉพาะแรงงานที่เข้าไปรับจ้างทำนา และ ทำงานในร้านอาหาร
 เนื่องจากการเดินทางเข้าไปรับจ้างทำนา เป็นการปฏิบัติมาช้านานของ
 ประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ส่วนการเข้าไปทำงานใน
 ร้านอาหาร เพิ่งเกิดขึ้นภายหลัง แต่มีจำนวนแรงงานที่เข้าไปรับจ้างใน
 ประเทศมาเลเซียจำนวนมาก

กลุ่มประชากรที่ศึกษา คือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดชายแดน
 ภาคใต้ ทั้งเพศหญิง และเพศชาย ที่ยังคงย้ายถิ่นเข้าไปรับจ้างทำนา
 และรับจ้างในร้านอาหารในประเทศมาเลเซีย การเก็บข้อมูลใช้วิธีการ
 สังเกต และการสัมภาษณ์ระดับลึก การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการ
 พิจารณาข้อมูลจากการสังเกตและการจดบันทึก

4.3 พื้นที่ตัวอย่างในการเก็บข้อมูล

พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนปลายทางของแรงงานจากจังหวัด
 ชายแดนภาคใต้ในประเทศมาเลเซีย โดยเลือกรัฐทางตอนเหนือของ
 ประเทศมาเลเซียที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศไทย ได้แก่ รัฐปะลิส รัฐ
 เกดะห์ รัฐเปเร และ รัฐกลันตัน โดยสุ่มเลือกจากเมืองที่มีประชาชน
 จากจังหวัดชายแดนภาคใต้ย้ายถิ่นเข้าไปทำงานทั้งการรับจ้างทำนา
 และรับจ้างในร้านอาหาร จำนวน 12 เมือง (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 พื้นที่ศึกษาในชุมชนปลายทางในประเทศมาเลเซียของผู้ย้าย
 ถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้

ลำดับที่	เมือง	รัฐ
1	เมืองรันเตาปันยัง (Rantau Panjang)	รัฐกลันตัน
2	เมืองปาเซมัส (Pasar Mas)	
3	เมืองโกตาบารู (Kota Bharu)	
4	เมืองไทปิง (Taiping)	รัฐเปเร

5	เมืองเกอร์ิก (Gerik)	รัฐเคดะห์
6	เมืองสุไหงปัตตานี (Sungai Petani)	
7	เมืองเพนดัง (Pendang)	
8	เมืองอลอสตาร์ (Alor Setar)	
9	เมืองกุลิม (Kulim)	
10	เมืองกัวะ (Kuah)	รัฐปะลิส
11	เมืองอะเหร่า (Arau)	
12	เมืองกังงาร์ (Kangar)	

5. ผลการศึกษา

5.1 โครงข่ายทางสังคมกับการย้ายถิ่นไปรับจ้างทำนาใน ประเทศมาเลเซีย

โครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นไปรับจ้างทำนาในประเทศ
 มาเลเซีย เกิดจากการมีเครือข่ายในประเทศมาเลเซีย และการมีความ
 คล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะภาษาพูด ที่สามารถสื่อสารกัน
 ได้ โครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ไป
 รับจ้างทำนาในประเทศมาเลเซีย เริ่มต้นจากผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัด
 ชายแดนภาคใต้เข้าไปช่วยญาติในประเทศมาเลเซียทำนา โดยเฉพาะ
 ช่วงดำนา และเกี่ยวข้าว ต่อมาได้รับการติดต่อจากชาวมาเลเซียที่เป็น
 เพื่อนบ้านของญาติให้ไปทำนาของพวกเขา และบางคนอาจได้รับการ
 ขอร้องให้กลับมาทำนาอีกในปีต่อ ๆ ไป และให้ช่วยหาคนมาทำนาให้มาก
 ขึ้น ซึ่งผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้จะกลายเป็นตัวแทนนายจ้างในการหาคนจาก
 หมู่บ้านเข้ามารับจ้างทำนาในประเทศมาเลเซีย และเมื่อนายจ้างมีความ
 สนิทสนมกับแรงงานย้ายถิ่น บางรายเมื่อผู้ย้ายถิ่นทำงานเสร็จจะ
 เดินทางกลับหมู่บ้าน นายจ้างจะตามมาส่งถึงในหมู่บ้านและภายหลัง
 สามารถเข้ามาติดต่อหาแรงงานเองในหมู่บ้าน ซึ่งทำให้โครงข่ายทาง
 สังคมของผู้ย้ายถิ่นไปรับจ้างทำนามีความซับซ้อน และขยายกว้าง
 ออกไป ซึ่งโครงข่ายทางสังคมเหล่านี้จะเป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับงานใน
 ประเทศมาเลเซีย และช่วยให้ได้งานทำในประเทศมาเลเซีย ซึ่งม
 ความสำคัญในขั้นตอนก่อนการย้ายถิ่น (Pre- migration stage) เข้าไป
 ทำงานในประเทศมาเลเซีย นอกจากนี้โครงข่ายทางสังคมยังทำหน้าที่
 อำนวยความสะดวกในการย้ายถิ่นเข้าไปทำงาน ในขั้นตอนระหว่างการ
 ย้ายถิ่น (The act of migration stage) โดยการเป็นเพื่อนร่วม
 เดินทาง ไปยังชุมชนปลายทางในประเทศมาเลเซีย หรือกรณีของ
 นายจ้างจะทำหน้าที่รับส่งแรงงานในการเดินทางเข้ามาทำงาน จาก
 บริเวณด่านตรวจคนเข้าเมืองไปยังสถานที่ทำงานในชุมชนปลายทาง
 และในขั้นตอนหลังการย้ายถิ่น (Post migration stage) นายจ้างจะมี
 บทบาทสำคัญในการให้ความช่วยเหลือด้านที่พักอาศัย อาหาร และการ
 รักษาพยาบาล

ข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากภาคสนาม รัฐปะลิสและ รัฐเคดะห์
 พบว่าการจ้างแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยเพื่อการทำงาน
 ในประเทศมาเลเซียมีจำนวนลดลง เนื่องจากการนำเครื่องจักรมาใช้
 แทนแรงงานคน มีบางพื้นที่ที่เครื่องจักรไม่สามารถเข้าในพื้นที่ได้ ยังคง
 จ้างแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อดำนา ซึ่งมีจำกัดมาก และ

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าของที่นา ที่อำเภอเป็นดั่ง รัฐเกดะห์ พบว่า การจ้างแรงงานจากประเทศไทยเพื่อทำน้ามีการเปลี่ยนแปลงเป็นการจ้างทำน้าทั้งปี แทนการจ้างงานตามฤดูกาล นั่นคือ มีการจ้างแรงงานทำงานตลอดทั้งปีโดยใช้เครื่องจักร และมีการจ้างแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือแทนแรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยติดต่อผ่านคนกลางที่บริเวณด่านปาดังเบซาร์ และด่านสะเดา อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา

5.2 โครงข่ายทางสังคมกับการย้ายถิ่นไปทำงานร้านอาหารในประเทศไทย

โครงข่ายทางสังคมของผู้ย้ายถิ่นไปทำงานร้านอาหารในประเทศไทย เกิดจากการมีเพื่อน เครือญาติ เพื่อน หรือเพื่อนบ้านทำงานในประเทศไทย และ โครงข่ายทางสังคมที่เกิดจากการแต่งงานกับชาวมาเลเซีย โครงข่ายทางสังคมของแรงงานที่เข้าไปทำงานร้านอาหารสามารถแบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ โครงข่ายทางสังคมของแรงงานที่เป็นเจ้าของร้านอาหาร และ โครงข่ายทางสังคมของแรงงานที่เป็นลูกจ้างในร้านอาหาร

โครงข่ายทางสังคมของเจ้าของร้านอาหาร ส่วนใหญ่เกิดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งเจ้าของร้านจะมีญาติหรือพี่น้องที่แต่งงานกับชาวมาเลเซีย และเปลี่ยนสัญชาติเป็นมาเลเซีย หรือตัวเจ้าของร้านเองซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่แต่งงานกับชาวมาเลเซียแต่ยังไม่เปลี่ยนสัญชาติเป็นมาเลเซีย จึงยังมีสถานภาพเป็นแรงงานต่างชาติ แต่อาศัยสิทธิการเป็นพลเมืองมาเลเซียจากสามีเปิดร้านอาหาร ซึ่งเจ้าของร้านอาหารเหล่านี้จะเป็นโครงข่ายทางสังคมที่สำคัญของแรงงานที่เป็นลูกจ้างในร้านอาหาร ซึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์ เป็นพี่น้อง เป็นญาติ เป็นเพื่อน หรือ เพื่อนบ้าน โดยเจ้าของร้านอาหาร จะเป็นโครงข่ายทางสังคมที่มีผลต่อการย้ายถิ่นของแรงงานที่เข้ามาจ้างตั้งแต่ขั้นก่อนการย้ายถิ่น โดยจะทำหน้าที่เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับงาน และ เป็นผู้ให้การช่วยเหลือโดยให้งานทำ ขั้นการย้ายถิ่นโดยทำหน้าที่พาแรงงานเข้ามาทำงาน ช่วยเหลือในการเดินทางระหว่างชุมชนต้นทางกับชุมชนปลายทาง และการตรวจเอกสารที่จะข้ามพรมแดนบริเวณด่านตรวจคนเข้าเมือง และในขั้นหลังจากการย้ายถิ่นขณะที่แรงงานรับจ้างเหล่านี้ทำงานอยู่ในประเทศไทย เจ้าของร้านจะจัดหาที่พัก อาหารการกิน และ ดูแลเรื่องสุขภาพ ซึ่งความช่วยเหลือของเจ้าของร้านโดยเฉพาะการให้งานทำ แก่ พี่น้อง ญาติ เพื่อน หรือเพื่อนบ้าน ทำให้เกิดการขยายโครงข่ายทางสังคมของแรงงานย้ายถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้กว้างขวางมากขึ้น

ถึงแม้ว่า ผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เข้าไปทำงานในร้านอาหาร จะได้รับการช่วยเหลือจากโครงข่ายทางสังคม ในการได้งานทำ และสวัสดิการต่าง ๆ ขณะทำงานในประเทศไทย แต่ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่ใช้ใบผ่านแดนในการเดินทางเข้าประเทศ และทำงานโดยไม่มีใบอนุญาตทำงาน ซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายของประเทศไทย ผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ต้องอยู่อย่างหลบ ๆ ซ่อน ๆ และทำงานด้วยความหวาดกลัว ระแวงว่าจะมีเจ้าหน้าที่ของมาเลเซียมาจับกุม ทำให้เกิดความเครียด และส่งผลต่อสุขภาพจิตของแรงงาน

(Klanarong et.al, 2011)

6. การอภิปรายผล

ประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถเคลื่อนย้ายเข้าไปทำงานในประเทศไทย โดยการช่วยเหลือจากโครงข่ายทางสังคมของพวกเขาทั้งในชุมชนต้นทางและชุมชนปลายทาง ทำให้ลด

ปัญหาการไม่ได้งานทำ และการถูกหลอกลวงจากสายหรือนายหน้าเถื่อน แต่แรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะแรงงานร้านอาหาร ต้องเผชิญกับปัญหาความหวาดกลัว และวิตกกังวล ต้องลักลอบทำงาน ระหว่างทำงานไม่สามารถเดินทางไปไหนมาไหนอย่างอิสระ ต้องระมัดระวังจากการจับกุมของเจ้าหน้าที่ของประเทศไทยเนื่องจาก แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่ ใช้ใบผ่านแดน (Border pass) ในการเดินทางเข้าประเทศไทย แต่ละเมิดโดยการทำงานหลังจากเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยไม่มีใบอนุญาตทำงาน (Work permit) ซึ่งโทษของการทำงานโดยไม่มีใบอนุญาตทำงาน หากถูกจับกุมจะต้องรับโทษจำคุกอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง ดังนี้ 1) ส่งค่ายกักกัน เพื่อส่งกลับประเทศภูมิลำเนา 2) ปรับไม่เกิน 10,000 ริงกิต 3) จำคุกไม่เกิน 5 ปี และ 4) ทั้งจำทั้งปรับ (โครงการวิจัยชุดชายแดนไทย-มาเลเซีย, 2551) ซึ่งเป็นโทษที่หนัก ส่วนแรงงานที่เข้าไปรับจ้างทำน้าต้องเผชิญกับปัญหาการจ้างงานที่ลดลง และบางส่วนต้องเปลี่ยนไปรับจ้างทำงานในภาคบริการแทน รวมทั้งการทำงานในร้านอาหาร

ประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ประโยชน์จากการเป็นมุสลิมและ พูดภาษามลายู และการมีโครงข่ายทางสังคมที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนต้นทางในประเทศไทยกับชุมชนปลายทางในการเคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศไทย แต่มีปัญหากจากการทำงานไม่ถูกต้องตามกฎหมายของประเทศไทย

7. สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาลไทย และหน่วยงานราชการในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้

รัฐบาล หรือหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายหรือมาตรการที่ทำให้แรงงานจากจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่เข้าไปทำงานในประเทศไทยโดยผิดกฎหมาย ไม่มีใบอนุญาตทำงาน โดยเฉพาะแรงงานที่เข้าไปรับจ้างทำงานร้านอาหารที่มีจำนวนมาก และ มีการเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ให้เข้าสู่ระบบการทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อลดปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับผู้ย้ายถิ่น เช่น การเจรจากับรัฐบาลมาเลเซียซึ่งจำแนกงานร้านอาหารเป็นงานภาคบริการ ให้แยกลูกจ้างในร้านอาหารเป็นแรงงานไร้ทักษะทั่วไป ซึ่งค่าจ้างแตกต่างจากแม่ครัว หรือคนปรุงอาหาร ที่เป็นงานทักษะ และมีค่าตอบแทนที่สูงกว่าเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการขอใบอนุญาตทำงาน หรือ อาจจะทำความตกลงร่วมกันกับรัฐชายแดนของประเทศไทย (กลันตัน เประ ปะลิส และ เกดะห์) ในการอนุญาตให้ประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าไปทำงานในร้านอาหารโดยไม่ต้องมีใบอนุญาตทำงาน โดยเข้าไปทำงานในลักษณะที่คล้ายกับผู้เคลื่อนย้ายแรงงานที่เข้าไปรับจ้างทำน้าโดยนายจ้างชาวมาเลเซียเป็นผู้ขออนุญาตจากรัฐบาลนำแรงงานเข้าประเทศตามช่วงเวลาที่กำหนด และเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบระหว่างการทำงานในประเทศไทย

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำวิจัยการเคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ควรจะศึกษาในประเด็นต่อไปนี้

1. บทบาทของหน่วยงานรัฐทั้งในระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นกับการเคลื่อนย้ายแรงงานของประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซีย
2. นโยบายของรัฐต่อการส่งเสริม หรือ แก้ไขปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานของประชาชนจากจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าไปทำงานในประเทศมาเลเซีย

8. กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยทักษิณ ที่สนับสนุนงบประมาณเงินแผ่นดิน ประจำปี 2551 แก่โครงการวิจัย โครงข่ายทางสังคมกับการเคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้

9. เอกสารอ้างอิง

- [1] เกษม ประสมพงศ์ และอารีย์ สองเมือง. รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อการเดินทางไปขายแรงงานในประเทศมาเลเซียของประชาชน ตำบลตันหยงโป อำเภอเมืองจังหวัดสตูล, สตูล, ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดสตูล 2533.
- [2] ขาดิชาญ ณ เชียงใหม่, การเมืองของกลุ่มในหมู่บ้านภาคเหนือ : การวิเคราะห์โดยใช้แนวความคิดข่ายสังคม. รัฐศาสตร์สาร 9 (พฤษภาคม – สิงหาคม) หน้า 45 – 126. 2526.
- [3] ดวงพร เวทมนุกุล. การส่งเสริมการมีงานทำของแรงงานไทยในประเทศมาเลเซีย. กรุงเทพฯ. สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ กรมจัดหางาน. 2545.
- [4] ณรงค์ศักดิ์ ชัยราช. เพศภาวะและแรงงานอพยพหญิงชนบทในกลไกเศรษฐกิจใหม่ของลาว. เชียงใหม่: วนิดาเพรส. 2552.
- [5] นิสากร วิทย์ปรีชากุล. บทบาทของโครงข่ายทางสังคมในการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานในประเทศมาเลเซีย : กรณีศึกษาหมู่บ้านยะรัง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2533.
- [6] นิสากร กล้าณรงค์ ศิริรัตน์ สันประจักษ์ผล ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ และ คำนวน นวลสนอง. โครงข่ายทางสังคมกับการเคลื่อนย้ายไปทำงานในประเทศมาเลเซียของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้. สงขลา. มหาวิทยาลัยทักษิณ. 2554.
- [7] สุชาติ ตรีสิทธิ์. การเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่ของแรงงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดปัตตานี. วิทยานิพนธ์ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (วิจัย – ประชากรและสังคม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. 2529.

- [8] สมคิด เพชรประสมกุล. การเดินทางไปทำงานด้วยตนเองในประเทศมาเลเซีย ศึกษาเฉพาะกรณี เดินทางผ่านด่านตรวจคนหางานสุโขทัย. นราธิวาส: ด่านตรวจคนหางานสุโขทัย. สำนักงานจัดหางานจังหวัดนราธิวาส. 2545.
- [9] สุภากร จันทวานิช ประไพรัตน์ รัตนโอฬาร-มิกซ์ พัทยาเรือนแก้ว สุธีรา นิตยานันท์ และ อัญชลี เข้มครุฑ. การย้ายถิ่นของผู้หญิงไทยไปเยอรมนี : สาเหตุ ชีวิตความเป็นอยู่และผลกระทบในประเทศไทยและเยอรมนี. กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2542.
- [10] อรุณชัยญาณ. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศศึกษาเฉพาะกรณี : แรงงานไทยของจังหวัดสตูลที่เดินทางไปทำงานในเกาะลังกาวิ ประเทศมาเลเซีย. สตูล. ด่านตรวจคนหางานวังปะจัน สำนักงานจัดหางานจังหวัดสตูล. 2545.
- [11] Anjos, C. and Pedro C. “The role of social networks in the projection of international migration flows: an agent-based approach”. Conference of European Statisticians. Joint Eurostat/UNECE Work Session on Demographic Projections Lisbon, Portugal 28-30 April 2010. <http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.11/2010/wp.24.e.pdf> 1/25/2010
- [12] Boyd, M. “Family And Personal Networks In International Migration: Recent Developments And New Agendas” International Migration Review. Vol. 23 No. 3 (Autumn, 1989), pp.638-670. 1989. <http://www.jstor.org/pss/2546433> 1/25/2010
- [13] Chantavanich, S. and Germershausen, A. “Introduction: Research on Thai Migrant Workers in East and Southeast Asia”, in Supang Chantavanich (ed.) Thai Migrant Workers in East and Southeast Asia 1996-1997, Bangkok: Asian Research Center for Migration, Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University. 2000.
- [14] Chen, Y.; Ginger Z. J. and Yang Y. Social networks and the massive migration within China. VOX – research-based policy analysis and commentary from leading economists. 2010. <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4727> 1/25/2010
- [15] Curran, S. and Abigail C. S. Migration and Cultural Change: A Role for Gender and Social Networks? 1997. <http://www.bridgew.edu/soas/jiws/June01/Curran.pdf> 1/25/2010
- [16] Klanarong, N. Female International Labour Migration from Southern Thailand, Unpublished Ph.D Thesis, Population and Human Resources, University of Adelaide, Adelaide. 2003.
- [17] Klanarong, N. Anchalee S. and Pechdau T. 2011. Mental Health of Thai Female Migrants

- Working in Food Shops on Langkawi Island, Malaysia” China-USA Business Review. Vol. 10, No. 2, (February 2001). pp. 150-160.
- [17] Mantra, I. B. Indonesian Labour Mobility to Malaysia (A Case Study: East Flores, West Lombok, And The Island of Bawean). Paper presented at the National Workshop on International Migration, held at Yogyakarta 9-11 March 1998. by The Population Studies Center, Gadjah Mada University.
- [18] Rainer, H. and Thomas S. The role of social networks in determining migration and labour market outcomes. 2011. <http://ideas.repec.org/a/bla/etrans/v17y2009i4p739-767.html 1/25/2010>
- [19] Toro-Morn, M.I. Women and Migration Effects of Industrialization, Postindustrial Economies, Family and Social Networks, Changes in Gender Roles. 2011. <http://www.irank.org/cultures/pages/4584/Women-Migration.html 1/25/2010>